

AZ ŐRSÉG VÁLTOZÓ IMÁZSA. SZOCIALISTA MODERNIZÁCIÓ ÉS TERMÉSZETVÉDELEM¹

Bevezetés

Az Őrségi Nemzeti Parkot két néprajzi-történeti tájegység – az Őrség és Vendvidék – területén, valamint a peremükön fekvő összesen 44 települést felölelő térségben hozták létre. A 18 település alkotta történeti Őrség (három falu ma Szlovéniához tartozik), s az ettől valamivel tágabban meghatározott néprajzi mikrorégió országosan ismert, a tájegységi öntudat pedig a helyi lakosság identitásában is meghatározó elem. A határozott „őrségiséget” a természeti környezet, az általa befolyásolt gazdálkodási-települési mód jellegzetességei – szeres település, „kerített ház”, bakhátas szántóművelés, száraló erdőgazdálkodás stb. – mellett a határőrző feladatok miatt a 17. századig birtokolt kiváltságok, igazgatási autonómia, a lakosság közösségi tudata, a táj jó „marketingje” és a tudományos-irodalmi érdeklődés alakította ki. A Vendvidéknek nevezett történeti tájegység Magyarország nyugati határszélén a Vas és Zala megyei szlovének falvait foglalta magában, melyek közül az első világháborút követően kilenc Szentgotthárd környéki szlovén település maradt Magyarország határain belül.²

A 20. századra az elaprózott településszerkezet, a szeres és szórvány településforma megnehezítette az infrastrukturális fejlesztéseket, az intézményi hálózat kiépítését. Tovább súlyosbította az egykori Jugoszláviával és Ausztriával határos térség életét – az 1950-es évek első felében a délszláv nemzetiségűeket célzó hatósági atrocitások és a zömében titóista kulákoknak bélyegzett személyek kitelepítése mellett – a kommunista diktatúra alatt kiépített, és 15 kilométeres mélységben a szabad mozgást korlátozó határövezet. A határövezetet fokozatos szűkítés után 1965-ben megszüntették, a vasfüggöny és a határőrök mélységi ellenőrzése azonban a rendszerváltozásig létezett, amelynek eredményeként a térség hosszú időre kimaradt a szocialista időszak településfejlesztési koncepcióiból, fokozva ezzel a demográfiai folyamatok (migráció, előre-
gedés) kedvezőtlen alakulását (ISPÁN et al., 2018, 476–479.).

A hátrányos helyzetű térségek szerepének újragondolása az 1960-as évek közepétől fogalmazódott meg. A különböző hatalmi szinteken (országos, megyei, járási) és ágazatokban párhuzamosan formálódó koncepciók egymástól igen eltérő fejlődési irányokat jelöltek meg. A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában a megyei, valamint

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az SNN 126 230 nyilvántartási számú projekt keretében valósult meg.

² A település-összevonások következtében ma hat település alkotja a Vendvidéket. E községekre a második világháborút követően szlovén megnevezésként a „rábamenti szlovének” /porabski Slovenci/ és a Rábamente /Porabje/ kifejezések terjedtek el (M. KOZÁR, 1994, 333.).

járási párt- és állami szervek üléseinek jegyzőkönyveiben időről időre napirendre került a térség helyzete. Itt tárgyalták meg a fejlesztésre vonatkozó különböző terveket, és itt születtek meg a határozatok a végrehajtásról. Különösen informatívak a tervezetek vitája során előszóban elhangzott hozzászólások lejegyzett változatai, melyek a kutatás fő forrásanyagát képezik. A tanulmányban a különböző elképzelések bemutatása mellett azt vizsgálom, hogy kik voltak e tervek formálói, milyen konfliktusok kísérték ezeket, és végül hogyan vált védendő értékke a természeti környezet és a helyi hagyományos népi kultúra az országszerte ható szocialista modernizációs törekvések közepette.

A felemás szocialista modernizáció

A megyei, továbbá járási párt- és állami apparátus az 1960-as évektől többször is megtárgyalta a korábbi évtizedben teljesen negligált Őrség és Vendvidék helyzetét, fejlesztési lehetőségeit.³ Mindkét térség kapcsán a szocialista modernizációt követve a járasszékhe-lyekre (Szentgotthárd, Körmend) összpontosított iparfejlesztésben, illetve a szövetkezeti, nagyüzemi gazdálkodás kiterjesztésében látta a megoldást. A kedvezőtlen természeti viszonyok miatt ugyanis e térségben „a mezőgazdaság szocialista átszervezése” nem a megszokott módon történt. Az állami és szövetkezeti mellett igen jelentős maradt az egyéni tulajdonforma is.⁴

A szovjet modelltől eltérően Kelet-Közép-Európában a szövetkezeti formának több típusát is engedélyezték. Magyarországon az I. és II. típus az egyéni és a közös gazdálkodás közötti átmenetet jelentette, ahol a tagok csak bizonyos munkafolyamatokat végeztek együtt, míg a III. típusban, a tulajdonképpeni termelőszövetkezetben már minden munkavégzés közösen történt, s a jövedelemből a tagok munkaarányosan részesültek (DANKÓ, 1982). Az alacsonyabb szintűnek tartott szövetkezet típusokat elsősorban a kedvezőtlen mezőgazdasági adottságú területeken, pl. hegyvidékeken, illetve a nagy munkaigényű szőlő- és gyümölcsstermelő vidékeken létesítették.

A térségben az 1950-es években szervezett életképtelen termelőszövetkezetek csak jelentős állami támogatással tudtak talpon maradni, s az 1956-os forradalom alatt meg

³ A megyei tanács először 1963-ban tűzte napirendre az őrségi és vend falvak problémáit, s dolgozott ki fejlesztésükre tervet az ún. vend és őrségi program keretében. Ezt követően 1966-ban tárgyalta a járási tanács a szentgotthárdi járás szlovén községeinek gazdasági helyzetét, illetve az Őrség községeiről készült intézkedési tervet. A Megyei Tanács 1969-ben foglalkozott a határ menti községek helyzetével, illetve külön a megyében élő nemzetiségi lakosság életkörülményeivel, az utóbbi kapcsán elfogadott határozatok végrehajtásáról 1975-ben tanácskoztak újra a megyei tanács ülésén. 1971-ben összevontan vitatták meg az Őrség, a Vendvidék és a Hegyhát fejlesztését, majd az ekkor elfogadott határozatok végrehajtási tapasztalatairól 1974-ben számolt be a Körmendi Járási Hivatal. Emellett 1973-ban – az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, valamint a Vas megyei Tanács végrehajtó bizottsága felkérésére – a közgazdaságtudományi egyetem munkatársai is készítettek egy 156 oldalas elemzést az Őrség és a Vendvidék társadalmi-gazdasági adottságairól és fejlesztési lehetőségeiről (BERNÁT – ZOLTÁN – KULCSÁR, 1973).

⁴ Az állami tulajdont a Rába-völgy jobb termőterületein kialakított állami gazdaság, illetve a két kistáj területének mintegy kétötödén gazdálkodó állami erdőgazdaság kezelte (BERNÁT – ZOLTÁN – KULCSÁR, 1973, 53.).

is szűntek. Az utolsó, 1958–1961 között zajló kollektivizálási hullám során a megyei pártbizottság döntése alapján azonban már csak az Őrség néhány, a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas feltételekkel bíró községében alakítottak termelősövetkezeteket Őriszentpéter és Bajánsenye központtal, amelyek viszont a rossz talajadottságú területen gazdaságatlanul működtek (KOVÁCS-MESTERHÁZY, 2016a, 635–640.).

1963-ban az elvándorlás által sújtott és rendkívül kedvezőtlen adottságú őrségi és vendvidéki területek helyzetével előbb megyei, majd országos szinten foglalkoztak. A földművelésügyi miniszterhelyettes, szakemberek, megyei és járási vezetők részvételével zajlott helyszíni tanácskozást követően programot dolgoztak ki a térségek fejlesztésére. A nagyüzemi művelés és a termőképesség fokozása érdekében teljes állami finanszírozás mellett megkezdtek az őrségi komplex meliorációs program megvalósítását a Keszthelyi Agrártudományi Főiskola rektora, Belák Sándor irányításával. A nagyszabású természetátalakító program – amely az Őrség mellett kiterjedt a hasonló jellegű Zala megyei Hetés és Göcsej tájegységekre is – keretében előbb vízrendezést, utána fizikai és kémiai talajjavítást végeztek: a felszín alatti víz elvezetésére talajcsöveket fektettek le, majd – mintegy 200 kilométerről idehozott – mészsizzappal fedték be a terméketlen agyagos talajt, és ezután következhetett a talajjavítás mechanikai és biológiai szakasza (RAB – SZAMOS – FÁBIÁN, 1967, 809–810.; MOLDOVA, 1987, 18–21.; KOVÁCS-MESTERHÁZY, 2016b, 649–651.). Mivel a cél a nagyüzemi termelés kibontakoztatása volt, elsőként a termelősövetkezetek területén hajtották végre a meliorációt. Habár többen is vitatták a költséges beavatkozás rentábilis voltát, összességében pozitívan értékelték a megyei vezetés a programot, s előremutatónak eredményeit: az eltűnt bakhátak révén közel egyharmadával növekedett a termőterület; új növényfajták jelentek meg az Őrségben (pl. lucerna), emelkedtek a búza és kukorica termés hozamai; javultak a takarmánytermesztés lehetőségei. Az öt bemutató üzem (Felsőmarác, Egyházasrádóc, Bajánsenye, Kondorfa, Őriszentpéter) területén megkezdett munkálatokat először a termelősövetkezeti egyesítésekkel újonnan csatlakozott területekre terjesztették ki, de tervbe vették 1975-ig újabb öt técesz, majd a megye nyugati határvidékének komplex meliorálását is (MÁTHÉ, 1972).⁵

A meliorációs program sikerességét árnyalja, hogy már 1965-től megfogalmazódott, hogy a téeszek fejlesztését inkább az állattenyésztésre, elsősorban a szarvasmarha-tenyésztésre kell alapozni. Ehhez szükség volt a rét- és legelőjavítás fokozására (amelyhez 1964 óta rendszeresen kaptak vissza nem térítendő állami támogatást), valamint új istállók építésére a gépesített tehenészetek számára.⁶ A másik lehetséges kiút a mezőgazdasági tevékenységtől eltérő, ún. melléküzemágak létrehozása volt. Az 1968-ban

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban MNL VAML) XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1970. május 19. Információs jelentés az Őrségi komplex meliorációs munkák végrehajtásának tapasztalatairól.

⁶ MNL VAML XXIII. 301. a. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1965. február 5. Termelősövetkezetek 1964. évi gazdasági, vezetési tapasztalatai a zárszámadás tükrében és az 1965. évi feladatok. Uo. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1965. október 29. Járásunk III. ötéves tervjavaslata. MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1969. május 7. Beszámoló a rét- és legelőgazdálkodásra vonatkozó tanács és vb. határozatok végrehajtásáról.

bevezetett gazdasági reform engedélyezte a szövetkezetek számára is a hiánygazdaság hézagait megcélzó, elsősorban feldolgozó- és könnyűipari tevékenység folytatását, amely a szövetkezeti tagok egész éves foglalkoztatását is lehetővé tette. Ezt kihasználva több szövetkezet, szakszövetkezet is fafeldolgozásba kezdett, amely korábban csak körülményesen volt megvalósítható, mivel a szövetkezeti erdőkből kitermelt fákra is elővásárlási joggal bírt az állami erdőgazdaság.⁷

A néhány termelőszövetkezet mellett a falvak többségében elsősorban a szövetkezeti gazdálkodás legegyszerűbb formájának tekintett mezőgazdasági szakcsoportok alakultak a földművesszövetkezetek keretében,⁸ melyekben főként málnatermesztéssel foglalkoztak. A málnások művelése azonban nem volt zökkenőmentes: a málna a trágyázatlan sovány talajon kipusztult, s a tagok hozzáállását sem ítélték megfelelőnek. Egy 1965-ös értékelés szerint a körmendi járás területén található 11 szakcsoportban a tagok 5–20%-a nem vett részt a közös munkában, s nem végezték el a részükre kijelölt terület ápolását. Ennek oka, hogy e tagok közül többen idősek, munkaképtelenek voltak. Visszavetette a munkát a munkadíjazás módja is: azokban a szakcsoportokban, amelyekben nem teljesítménybérezést, hanem órabéres díjazást alkalmaztak (pl. Magyarszombatfa, Velemér, Alsószölnök), elhúzódott az időszerű munkák elvégzése, s jelentős többletköltséget okoztak. A műveléshez szükséges gépállomány is kevés volt, vagy pedig nem volt megfelelő a lejtős területek megművelésére, továbbá a legkisebb műszaki meghibásodás esetén is leállt a munka, mivel a gyakorlatlan vezetők nem tudták azokat megjavítani. További gondot okozott, hogy a földművesszövetkezetek egyáltalán nem alkalmaztak mezőgazdasági szakembert. Ennek ellenére – a szakcsoportok helyzetét tárgyaló járási tanács vb. ülésén – a szocialista vonások fokozása érdekében szorgalmazták a közös tevékenységek szélesítését, s a szakcsoportok szakszövetkezetté fejlesztését.⁹ Ennek megvalósulása 1967 márciusában történt meg, amikor Alsószölnök, Apátistvánfalva és Magyarszombatfa székhellyel (812 főnyi tagsággal) megalakult a három mezőgazdasági szakszövetkezet.¹⁰ Közös művelésbe mindössze a szántóföldek 6,9%-a került.¹¹

⁷ Nagy gondot okozott, hogy a korábban a táj fő megélhetését biztosító erdő nagy részét államosították, s az erdőgazdaság a nagyüzemi művelés keretében kevesebb embert foglalkoztatott.

⁸ A földművesszövetkezetek legfőbb feladata egyfelől a mezőgazdasági termékek felvásárlása, másfelől – a szövetkezeti kereskedelem által üzemeltetett vendéglátóipari egységek és bolthálózat révén – a falusi áruellátás megszervezése volt.

⁹ MNL VAML XXIII. 301. a. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1965. május 13. Jelentés a málnatermelő szakcsoportok helyzetéről. Uo. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1965. július 9. Előterjesztés az 57/1965. sz. közös VB. határozatra.

¹⁰ A szakszövetkezetek esetében a földterületnek csak egy része tartozott közös művelés alá, a többi területen a tagok – adó és vagyoni hozzájárulás fizetése mellett – egyénileg gazdálkodtak. Az állatállományt és a termelőeszközöket nem kellett bevinni a szövetkezetbe. A szakszövetkezet szaktanácsadással, termelési eszközökkel, műtrágyával, vetőmaggal stb. segítette a tagokat, valamint közös értékesítéssel. Bővebben: HANN, 1980.

¹¹ MNL VAML XXIII. 301. a. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1967. szeptember 1. Előterjesztés a Szentgotthárdi Járási Tanács 1967. szeptember 1-én tartandó VB. ülésére.

1. táblázat Szakcsoportok főbb adatai (1965. május).

Község	Alakulás éve	Tagok száma	Családok száma	Összes földterület	Málna	Fekete ribizke	Gyümölcs	Összes málnatermés, 1963 (q)	Összes málnatermés, 1964 (q)
Alsószőlőnk	1960	65	65	30	30	–	–	196	128
Apátistvánfalva	1960	118	118	45	45	–	–	477	415
Farkasfa	1960	116	116	40	40	–	–	253	330
Felsőszőlőnk	1960	221	221	50	50	–	–	344	335
Gödörháza	1960	48	38	15	15	–	–	32	14
Kétvölgy	1960	67	67	20	20	–	–	259	186
Magyarszombatfa	1960	78	58	35	20	5	10	219	236
Orfalu	1960	39	39	20	20	–	–	184	166
Rábatótfalu	1963	91	91	25	25	–	–	–	–
Szakonyfalva	1960	60	60	20	20	–	–	289	247
Velemér	1960	83	52	25	25	–	–	68	37
Összesen		986	925	325	310	5	10	2521	2094

A szintén alacsonyabb szintű szövetkezeti formának tartott szakszövetkezetek számára természetesen ugyanolyan nehézségekkel járt a málnatermesztés, mint korábban, viszont lehetőség nyílt több új közös tevékenység bevezetésére, amely plusz jövedelmet eredményezett. Ilyen volt a kisállattenyésztés (baromfi, házinyúl), a nehezen vagy egyáltalán nem művelhető földterületeken pillangós növények termesztése, továbbá fűz- és karácsonyfa telepítése, illetve a gyümölcsstermesztés (nyári alma, szilva, ringló szilva) fokozása.¹² A Magyarszombatfai szakszövetkezet a település fazekashagyományaira építve melléktevékenységként agyagedény-gyártást (virágcserepek, tejesfazekak) folytatott mintegy 18-20 fővel, Őriszentpéteren pedig megalakult az Őrségi Háziipari Szövetkezet, ahol kosár- és seprűkészítéssel, vesszőfonással, ruhavarrással és hímzéssel foglalkozott a 90 főnyi tagság.

A járási, megyei vezetés a közös gazdaságok kialakítását preferálta, ezért az 1970-es évek elejétől újabb lendületet vett a téeszervezés: intenzívebbé váltak a tagbelépések (egyéni és szakszövetkezeti tagok egyaránt), s az országos folyamatokat követve megindult a szövetkezetek egyesítése. Ennek során kisebb téeszék mellett szakszövetkezetek csatlakoztak a nagyobb téeszékhez, melyek továbbra is Őriszentpéter, illetve Bajánsenye központtal működtek, valamint megindult a szakszövetkezetek egyesülése is. Az elvándorlás és a helyben maradt gazdák idős kora következtében sok föld (szántó, gyep) maradt műveletlenül, melyek egy része – részben felajánlás révén – a szakszövetkezet kezelésébe, illetve állami tulajdonba került. A cél az optimális méretű nagyüzemi gazdálkodás kialakítása volt. Ennek érdekében arra törekedtek, hogy a szétaprózott, kisméretű parcellákból önkéntes földcserékkel és részleges földrendezéssel egységes, nagyméretű táblákat alakítsanak ki, lehetővé téve a gépesítést (PÓSFAL, 1974).¹³ Az Őr-

¹² Uo.

¹³ Az erdőgazdálkodás során is nagy monokultúrák létrehozását szorgalmazták (a lucfenyőt a nem megfelelő termőhelyen is erőltették), miközben országos szinten itt volt az egyik legnagyobb a magánerdők aránya (ZAGYVA, 1998).

ségi, kedvezőtlen adottságú téeszek folyamatos állami dotációban részesültek, összességében azonban nem sikerült prosperálóvá alakítani a termelésüket; ez folyamatosan téma volt a tanácsülési beszámolóokban. A Vendvidéken ugyanakkor lemondtak a téeszek megszervezéséről, s a térség fejlesztését tárgyaló 1971-es megyei tanácsülésen többen is megfogalmazták, hogy nem lehet cél a mezőgazdasági termelésre ösztönzése e területnek. A gazdaságtalanul működő szakszövetkezetek kedvezőtlen adottságaik miatt itt is megkülönböztetett támogatást kaptak.¹⁴

Ugyanebben az időszakban 1822 egyéni parasztgazdaság gazdálkodott a két kistáj területének mintegy egynegyedén. A gazdaságok egyharmada 3 kh-on aluli törpegazdaság, másik egyharmada 3-8 kh területű, harmadik harmada meghaladta a 8 kh-t, s mintegy 50 gazdaság területe nagyobb volt 20 kh-nál. Anyagi helyzetük, gazdálkodási színvonaluk erősen differenciált volt, amit elsősorban a gazdák munkaképessége, életkora határozott meg. A gazdaságok nagyobb része nem volt képes termelőeszközei fejlesztésére, és alapvetően önálló módon, alacsony színvonalon gazdálkodott. Legkedvezőtlenebb helyzetben az idős, már munkaképtelen személyek voltak, akik bevétel híján adófizetési kötelezettségüknek sem tudtak eleget tenni, és szociális segélyre szorultak (BERNÁT – ZOLTÁN – KULCSÁR, 1973, 60–62.). A megyei tanács a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság számára ezért kedvezményes adóztatást járt ki a Pénzügyminisztériumnál, s fokozott figyelmet kívántak fordítani a mezőgazdasági munkából kiöregedett, ellátatlan idős személyek szociális körülményeire.¹⁵ A térség helyzetének javítását Szentgotthárd, Körmend és Óriszentpéter fejlesztésével, ipari – főképp női munkaerőt foglalkoztató – munkahelyek létesítésével tervezték elérni.¹⁶

¹⁴ MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1971. november 3. Beszámoló az Őrség, a Vend-vidék és a Hegyhát fejlesztéséről.

¹⁵ MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1972. június 7. Javaslat a Vend-vidék mezőgazdasági lakosságának 1972. évi adóztatására. Uo. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1972. augusztus 2. Előterjesztés a 173/1971 sz. VB. határozat 10. a pontjára a Vend-vidéken élő mezőgazdasági munkából kiöregedett ellátatlan idős személyek szociális helyzetéről. A községekben 489 olyan 60 év feletti személy élt, akik mezőgazdasági ingatlanok művelésével foglalkoztak, azok tulajdonosai voltak és annak jövedelméből biztosították létfenntartásukat. Habár koruk és alacsony havi jövedelmük miatt rendszeres szociális segélyre lettek volna jogosultak, a rendeletben a mezőgazdasági ingatlan után vélelmezett jövedelem nem tette ezt lehetővé. Éppen a valós és vélelmezett jövedelem miatti eltérés korrekciója miatt volt szükség a határozat meghozatalára, melynek keretében azonban csupán 42 személy segélyezését ítélték feltétlenül indokoltnak.

¹⁶ A két tájegység az ország iparilag legszegényebb területei közé tartozott. 1973-ban mindössze a Magyarszombatfai Kerámia üzem, az Óriszentpéteri Cípőgyári részleg, a Pankaszi Vállfaüzem és a Bajánsenyei Téglyagyár, valamint néhány fűrésztelep üzemelt a térségben (BERNÁT – ZOLTÁN – KULCSÁR, 1973, 67–72.).

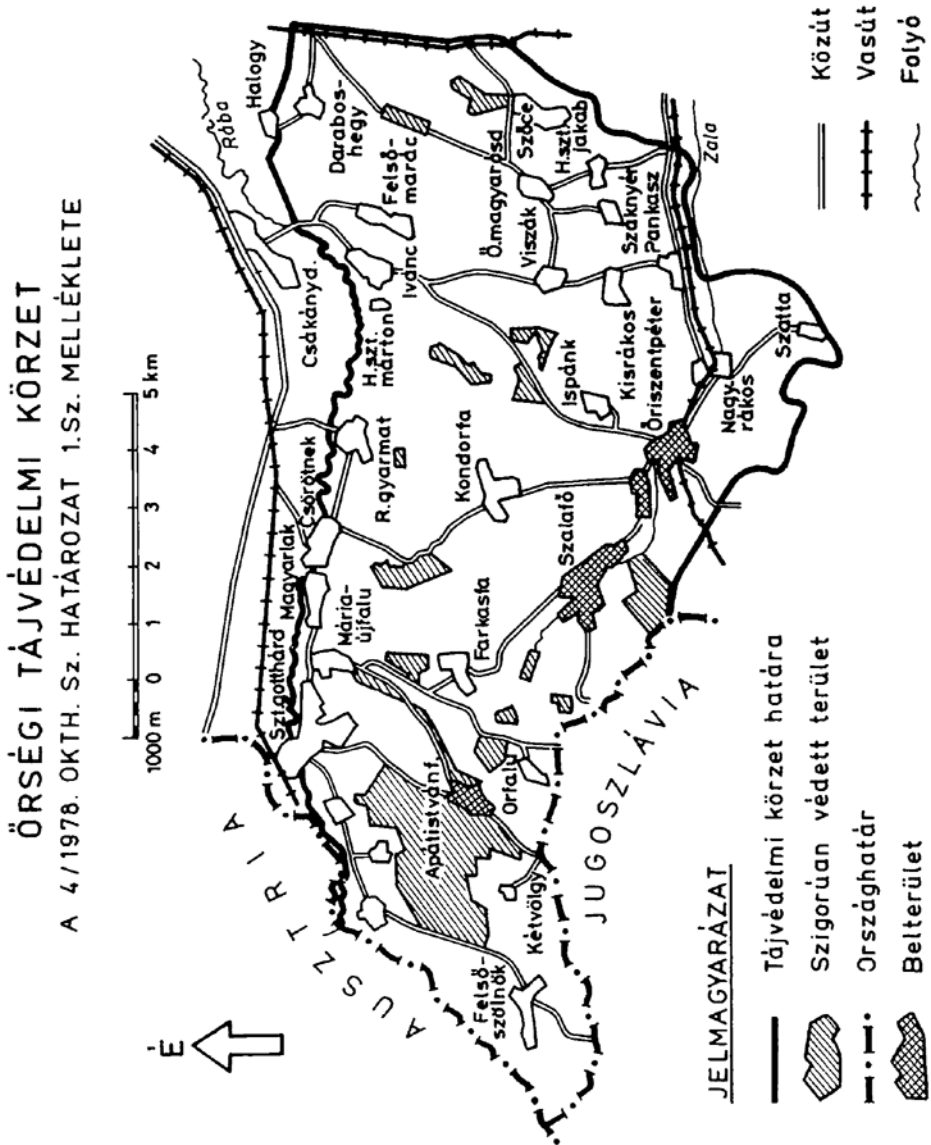


1. ábra Jelentés az Őrség, a Vendvidék és Hegyhát fejlesztéséről, 1971. október.

Természetvédelmi célkitűzések

A másik – célkitűzéseit tekintve markánsan eltérő – elképzelés a szocialista országokban is egyre erőteljesebben kibontakozó humánökológiai szemléletváltás jegyében született meg, mely magában foglalta a természetvédelmi területek tervszerű növelését és a környezetvédelmi tudatformálást is. Az Országos Természetvédelmi Hivatal égisze alatt láttak hozzá az Őrségi Tájvédelmi Körzet kialakításához a hetvenes évek első felében, amit végül 1978-ban nyitottak meg. Területe – a mai nemzeti park alapját képezve – magában foglalt 33 községet, köztük a Vendvidéket. A védelem kiterjedt a földtani és víztani értékekre, a természetes növénytársulásokra, az állatvilágra, valamint a település- és kultúrtörténeti értékekre (szeres és szórvány településforma, valamint a néphagyományok és népszokások fennmaradásának elősegítése), s célja volt a jellegzetes tájkép megőrzése. A közel 40.000 ha kiterjedésű területből szigorúan védettnek minősítettek mintegy 3000 hektárt, ahol pl. tilos volt a rétek és legelők műtrágyázása, növényvédőszer alkalmazása, vagy az erdőkben a tarvágás. Az előírások egyebek mellett érintették a földhasználat módját (pl. bizonyos területeken az erózió megakadályozására a szántót rét-legelővel kellett felváltani), a létesítmények elhelyezését, a meliorációt vagy a belterületek kezelését.¹⁷

¹⁷ Az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökének 4/1978. OKTH számú határozata az Őrségi Tájvédelmi Körzet létesítéséről. *Tanácsok Közlönye*, 1978, 27, 22, 533–548.



1. térkép Örségi Tájvédelmi Körzet (1978). *Tanácsok Közlönye*, 27, 22, 540.

A szocialista országok természet- és környezetvédelmi politikáját mind a közvélemény, mind a tudományos közeg hajlamos csupán a természetrombolással- és környezetkárosítással azonosítani. Meghatározó szerepet játszott ebben Sztálin 1948-as nagy természetátalakító terve és a kelet-európai szocialista országok hasonló, bár kisebb volumenű programjai, amelyek egyfajta hősi projektként tekintettek a gátak, vízlépcsők, vízierőművek, csatornák és zsilipek létesítésére, erdősávok telepítésére, új növényi kultúrák meghonosítási kísérleteire (JOSEPHSON, 2016, 1–2.; a magyarországi átalakításról lásd: BORVENDÉG – PALASIK, 2015; BALOGH, 2016). A kommunista ember természet feletti diadalát hirdető természetátalakítás, s az ipari tevékenységhez köthető, a korszak egészen átívelő környezeti problémák kétségkívül rendkívül sok szennyezést hagytak örökül az utókorra. Másfelől viszont ebben az időszakban intézményesült a környezet- és természetvédelem: védett területeket hoztak létre, törekedtek a természeti erőforrások megőrzésére, melyek kapcsán elsősorban a – tudósokat és amatőr természetkedvelőket egyesítő – természetvédelmi mozgalmak játszottak szerepet, amelyek különösen az 1980-as évektől erőteljesen hozzájárultak a rendszer bomlásához (JOSEPHSON, 2016, 7–8.; YAKUSHEVA, 2017, 41–42.). Ez az ambivalencia az oka annak, hogy az erősen szennyezett térségek mellett majdnem teljesen érintetlen természet őrződött meg szerte a volt keleti blokkban.

A közép-európai szocialista országok természetvédelmi gyakorlata többnyire a protekcionista, konzervációs megközelítésen alapult, melynek első példája az 1872-ben megalapított Yellowstone Nemzeti Park volt. Célja az ősi tájkép, az ökológiailag értékes fajok és a biológiai diverzitás megőrzése, ahol az ökoszisztéma az emberi jelenléttől mentesen működhet. Ezt szolgálják a természeti világ köré emelt határok, mely természetvédelmi örök, bírságok és kerítések révén tartja távol a természeti erőforrásokat használni kívánókat – különösen a helyi lakosokat (DOOLITTLE, 2007, 704–705.).¹⁸ A nemzeti parkok és természetvédelmi területek 1950–70-es évekbeli elterjedését a szocialista országokban elsősorban három tényezőre vezetik vissza a kutatások: 1. a tudományos közösség eredményesen lobbizott a létrehozásukért 2. A pártelit kedvelt tevékenysége volt a vadászat, és igényt tartott a hétköznapi állampolgárok számára megközelíthetetlen, zárt rezervátumokra, amelyeket elsősorban értékes vadállománnyal bíró területeken hoztak létre 3. a parkok a szocialista jólét jellemző elemévé fejlődő turizmus és rekreáció helyszíneiként funkcionáltak (YAKUSHEVA, 2017, 38.).

Magyarországon a szervezett természetvédelem – hosszú évtizedek előkészítő munkája után – az 1935-ös természetvédelmi törvény megalkotásával vette kezdetét, amely egyfelől kijelölte a védelem alá vont hely típusait (természetvédelmi terület, illetve tájvédelmi körzet formájában), másfelől meghatározta a természetvédelem tár-

¹⁸ Ez a szemlélet azonban számos kérdést vet fel azzal kapcsolatban, milyen természeti állapotot is tekinthetünk ősinek, Európában pedig szinte értelmetlen az emberi jelenléttől, befolyástól mentes természeti környezet, azok zömmel kultúrtájak, amelyeken évszázadok óta zajlik földművelés, állattartás vagy erdőgazdálkodás, ezért az európai természeti örökség megőrzése során nem hagyható figyelmen kívül az antropogén tényezők szerepe (CATSADORAKIS, 2007, 309–311.). Lásd még: MÉSZÁROS, 2015, 80.

gyait.¹⁹ A törvény a védelemre érdemesnek tartott tárgyak sorába a tisztán természeti elemek – mint a tudományosan értékes vagy különleges természeti alakulatok; a szép tájrészek, tájak; a kipusztulás által fenyegetett, valamint a nagyon hasznos vadállatok és vadnövények; a források és patakok vize – mellé már ekkor beemelte a kultúrtörténeti szempontból értékes helyeket és alakzatokat, amelyekhez történelmi esemény emléke vagy hagyomány (monda) fűződik (vö. MAGYAR, 2013), valamint a műemlékek természeti környezetét. Habár az 1961. évi természetvédelmi rendelet²⁰ a megőrzés általános indokai között a tudományos mellett továbbra is megemlíti a kulturális érdeket, a természetvédelem tárgyainak meghatározásakor már mellőzi ezt a kategóriát, a gyakorlatban azonban továbbra is figyelmet szenteltek ennek.

Az első védett területet 1939-ben jelölték ki, míg az első tájvédelmi körzetet már a szocialista korszakban, 1952-ben létrehozták. A területkijelölések kapcsán – a legtöbb szocialista országban – könnyítette a helyzetet a magántulajdon felszámolása, hiszen a leghatékonyabban állami tulajdonban és a természetvédelmi szervek kezelésében lévő területeken lehet folytatni természetvédelmi tevékenységet (RAKONCZAY, 2009, 242.). Ugyanakkor a szövetkezetesítés után a földek intenzív, nagyüzemi keretek között folytatott művelése – amely hatalmas táblákon, gépek és kemikáliák felhasználásával zajlott – prioritást élvezett, és Magyarországon pl. az érintett termelőszövetkezetek és állami gazdaságok akár kemény ellenállást is kifejtettek a természetvédelmi területek létesítése ellen. Az állami és szövetkezeti tulajdonlásból elsősorban az alacsony produktivitással bíró területek (pl. tradicionálisan hasznosított közép-hegyvidéki legelők) maradtak csak ki, s ezeket a terméketlen térségeket jelölték ki elsősorban védett területnek a közép-európai szocialista országok, amely magyarázza pl. a hegyvidéki élőhelyek magas részeseését. Jelentős természeti értékkel bírtak azok a földterületek is, amelyeket katonai vagy határvédelmi célból zártak el (YAKUSHEVA, 2017, 39.).²¹ Az ország első nemzeti parkját a szomszédos országokkal összevetve meglehetősen későn, 1973-ban létesítették, s a védetté nyilvánítások ütemében is csak ekkortól következett be igazi fellendülés, melynek okai között említhető az 1961-ben felállított Országos Természetvédelmi Hivatal élén történt személycseré. A nemzeti parkok alapítása viszonylag engedékeny jogszabály alapján történhetett, azonban a helyi szervek olykor próbálták megakadályozni létrehozásukat (RAKONCZAY, 2009, 242.).

Az első, a Hortobágyi Nemzeti Park alapítása kapcsán felmerülő nehézségek részben megismétlődtek a tervezett Órségi Nemzeti Park kapcsán is, ezért röviden érdemes összegezni azokat. A Hortobágyi Nemzeti Park létesítéséről az 1960-as évek közepére született meg a döntés az illetékes hatóságoknál a tudományos körök előkészítő munkája nyomán (RAKONCZAY, 2009, 108.). Nagy szerepe volt ebben a természetvédelem nemzetközi megerősödésének, és a külföldről Magyarországra irányuló sürgető figye-

¹⁹ Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikk.

²⁰ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1961. évi 18. számú törvényerejű rendelete a természetvédelemről.

²¹ A magyarországi helyzet azonban némileg más képet mutat: csupán a védett területek 2%-a volt magánkézben, 58% állami, 40% pedig szövetkezeti tulajdonban volt. A problémát inkább az okozta, hogy e területeknek mindössze 3%-ára sikerült kezelési jogot szereznie a természetvédelmi hivatalnak (RAKONCZAY, 2009, 242.).

lemnek.²² Követendő és egyben frusztráló példaként szolgált az osztrákok által a World Wildlife Fund²³ pénzügyi támogatásával a Fertő-tó mellett – „a magyar puszta szikeseinek utolsó foltján” – létesített természetvédelmi terület.²⁴ A WWF a magyar származású, 1956-ban emigrált Festetics Antalt, a magyar puszták megmentésére nemzetközi összefogást kezdeményező vadbiológust bízta meg azzal, hogy bizonyos összeget a Hortobágy természetvédelme számára felajánljon. A nemzetközi és a hazai tudományos élet nyomására²⁵ megindult a természetvédelmi értékek feltárása és a jogszabályi háttér kialakítása. A területen érdekelt Hortobágyi Állami Gazdaság azonban a megyei vezetés támogatásával folyamatosan hátráltatta a munkálatokat. Az Országos Természetvédelmi Hivatal csak kezelője, és nem tulajdonosa volt a területnek,²⁶ ezért a néhány fős nemzeti park hatékony jogszabályok híján nem tudott fellépni a tiltásokat áthágó gazdálkodók ellen (ARADI, 2016, 232.). A legtöbb probléma a vadászatot övezte. A nemzeti park területén tilos volt a vízi vad vadászata, ám az országos és megyei vezetők – akik az állami gazdaság vadászterületén vendégként vadászhattak – nem voltak hajlandók lemondani erről a kiváltságról.²⁷ A másik nagy konfliktusforrást a nemzetközi exportra dolgozó állattar-

²² A természetvédelmi terület kialakítására az Agrártudományi Főiskola oktatója által már 1967-ben készült egy részletes javaslat (MNL Országos Levéltára XIX-G-27. Javaslat a Hortobágy korszerű hasznosításának kutatására, természetvédelmi terület kialakítására, élővilágának fenntartására, 1967. július 27.), amelyben megfogalmazták a természetvédelmi terület létesítésének és egy kutatóintézet felállításának szükségességét. A Hortobágyot idegenforgalmi szempontból is fel kívánták futtatni, amely a tervek szerint a Balaton után a második legnagyobb bázissá fejleszhető.

²³ Az 1961-ben megalapított szervezet elsőként mozdította ki a természetvédelem ügyét a nyilvános térbe, mellyel addig túlnyomórészt tudósok és vadászok foglalkoztak. Segítette ebben a megváltozó korhangulat, hiszen a televízió elterjedésével széles körben váltak ismertté a környezet és ember kapcsolatából fakadó, az ötvenes évek második felétől fokozódó problémák (iparosítás okozta szennyezettség, a hulladékkezelés megoldatlansága stb.), s eredményesnek bizonyult az adománygyűjtések terén a WWF új, érzelmekre ható megközelítése is („help save wildlife”) (HAILS, 2007, 365–367.).

²⁴ „A természetvédelmi terület mellett létesített »pusztakempingnek« sok turista látogatója van. Erre a területre 30 gémeskutat építettek, bóradrágos osztrákok csatogtatják a hortobágyi karikást. Még a magyar zászló is ki van téve, igaz, hogy gyakran fordítva. Ez a »pusztakemping« szubvencionálja a természetvédelmi területre a World Wildlife Fund-tól kölcsönvett 8 millió sillinget.” MNL OL uo. Természetvédelmi rezervátumok létesítése a pusztai fauna és flóra megmentésére. /I. sz. melléklet 2. pont/ 2.

²⁵ Huszonkét nyugat-európai természetvédelmi szakember jegyezte az 1967. december 1-jei keltezésű, a Magyar Népköztársaság kormányának és a Magyar Tudományos Akadémiának címzett „Pro Natura” memorandumot, amelyben a puszta megőrzésére szólítottak fel. 1969 februárjában pedig magyarországi akadémikusok foglalmazták meg aggályaikat a hazai természetvédelem állapotával kapcsolatban (RAKONCZAY, 2009, 94–96., 130–131.).

²⁶ A Hortobágyi Nemzeti Park területén 3 állami gazdaság, 18 termelőszövetkezet, 7 legeltetési bizottság és több mint 20 egyéb szervezet birtokolta a földet (ARADI, 2016, 232.).

²⁷ Az állami gazdaság a haltakarmányt fogyasztó és a halevő madarak kártételével indokolta a vadászatok szükségességét, ezért az Országos Természetvédelmi Hivatal engedélyezte 10 ún. protokoll vadászat megtartását. Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek nyereségkiesésének rendezésére pedig bevezették a természetvédelmi többletköltséget (ARADI, 2016, 233–234.). A nomenklátúra – folytatva a háború előtti elit hagyományait – a vadászatot a nyilvánosság kizárásával exkluzív vadásztársaság keretében és zárt, egykori főúri vagy királyi vadászterületeken kialakított vadrezervátumokban folytatta. Erről bővebben lásd: MAJTÉNYI, 2009, 78–125., 2016; PÉTERI, 2010.

tás okozta (ARADI, 2016, 232–236.; RAKONCZAY, 2009, 108.). A nemzeti parkkal ellenséges volt továbbá a nem megfelelően tájékoztatott helyi lakosság is, amely pl. a modern, tájba nem illő épületek felépítésének tilalmával, azaz értékelésük szerint a jobb életkörülmények megteremtését korlátozó előírásokkal nem értett egyet.²⁸ Látható tehát, hogy a legjelentősebb problémák a vadászat, az intenzív mezőgazdasági művelés és a helyi lakosság modernizációs törekvései kapcsán merültek fel.

Az Országos Természetvédelmi Hivatal távlati tervének megfelelően az első öt nemzeti park között kívánta létrehozni az Őrségi Nemzeti Parkot (RAKONCZAY, 1975). A nemzeti parkok alapítása során a természetvédelmi főhatóságnak elsősorban a megyei pártbizottságok első titkáiraival és/vagy a megyei tanács elnökeivel való viszonyán múlott, hogy sikerült-e és milyen gyorsan megalapítani a nemzeti parkokat (RAKONCZAY, 2009, 108., 133., 142., 152.). Az Országos Természetvédelmi Hivatal korabeli elnökének, Rakonczay Zoltánnak a visszatekintő értékelése szerint a Vas Megyei Tanács elnöke, Gonda György – akit ironikus módon e pozíciójából történő elmozdítása után pont az újjászervezett hivatal (Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal) élére neveztek ki államtitkári rangban – ellenállásán bukott meg az Őrségi Nemzeti Park létrehozása.²⁹

A természetvédelmi hivatal az előkészületek során, 1973 nyarán egy természetvédelmi főfelügyelőt nevezett ki a leendő természetvédelmi körzetbe. Az Őrségi születésű erdőmérnök feladata az első két-három évben a térség védelemre érdemes természeti és kulturális értékeinek felmérése volt. Mindez a megyei szervekkel kapcsolatos hivatalos tárgyalásokat is megelőzte volna, ám éppen ez a halogatás, a felső vezetői szinten elmaradt egyeztetés váltott ki végül ellenszenvet.

Mivel a természetvédelmi területtel kapcsolatos egyeztetésekre az informalitás volt jellemző, a levéltári forrásokból kevéssé követhető nyomon, milyen viták övezték a park létrehozását, a korabeli sajtóban viszont mindkét oldal hallatta a hangját. Sőt, a visszaemlékezések szerint a két fél közötti végső törést épp egy – a legnagyobb példányszámú magyarországi napilapban megjelent – újságcikk adta, melyben a természetvédelmi főfelügyelő munkájáról (a táj rekonstrukcióját célzó javaslatok kidolgozása, a táj védelme hatósági jogkörrel) számolt be (RAKONCZAY, 2009, 234–237.). A főfelügyelő kiemelte, hogy mind az erdőgazdaság erdőművelése, mind a rideg-félrideg állattartás összeegyeztethető a természetvédelmi célokkal, ugyanakkor a majorok, hidrolóbuszok, apró agyagbányák csúfítják a környezetet. Hangsúlyosan esett szó a hagyományos népi értékekről (építészet, fazekasság) és az elkerülhetetlen modernizációról, a kettő konfliktusáról, a helyi lakosság félelméről: „Mondták is ismerőseim, barátaim, csak nem azt akarjátok, hogy úgy éljünk, mint nagyapáink? Persze, hogy nem. Már az szép eredmény lenne, ha a régi stílusjegyekkel, a faanyag felhasználásával sikerülne a tájba illően építkezni.”³⁰

²⁸ Ezt a kérdést is érintette az a vita, amely a legrégebb magyarországi természettudományos ismeretterjesztő folyóirat, a *Természet Világa* hasábjain zajlott (vitaindító cikk és hozzászólások formájában) 1974–75-ben az első nemzeti park megalapítása kapcsán.

²⁹ Gonda György életútjáról bővebben lásd: MAJTÉNYI, 2010.

³⁰ A védett táj lakói. Mozaikok az Őrségből. *Népszabadság*, 1974. április 28. 4–5. Hasonló szellemiségű cikket közölt a *Búvár* (az Országos Természetvédelmi Hivatal természet- és környezetvédelmi biológiai folyóirata) 1974 őszén a természetvédelmi főfelügyelővel. Meglátása szerint hatósági intézkedésekkel kell megszüntetni a természeti értékek veszélyeztetését, melynek érdekében rende-

1974 tavaszán végül sor került a tervezett Őrségi Nemzeti Park természetvédelmi problémáinak helyszíni megvitatására Óriszentpéteren, ahol a hivatal elnöke, s a park megalapítását támogató szakemberek fejtették ki elképzeléseiket, amelyről a megye irodalmi-közéleti hetilapja közölt hosszas beszámolót. Eszerint, ha az Őrség nemzeti parkká válik, akkor a területen nem lehetnek modern ipari üzemek, épületek, új gazdálkodási eljárások, a meglévőket fokozatosan ki kell iktatni, s a jellegzetességeket, eredeti hagyományokat fokozatosan vissza kell honosítani. Az így kieső jövedelmet a megélénkülő idegenforgalommal tervezték pótolni. Az újságíró maga sem értett egyet az elképzelésekkel, és számos ellenérvet hozott fel. Többek között vitatta azt a megállapítást, mely szerint „az Őrség ma is viszonylag érintetlen néprajzi terület, sajátos etnikum”. Számtalan életképpel – a szocialista életmódváltozást a múlt és jelen kontrasztjában ábrázoló, a sajtót az ötvenes évektől eluráló toposzokkal – kívánta igazolni, hogy az Őrség zártsága különösen az utóbbi évtizedben megszűnt. A vitában felszólaló helyi üzemek vezetői közül a bajánsenyei téész vezetője ellenezte a leghevesebben a nemzeti parkot, és cáfolta a rendkívül nagy összegeket felemésztő állami befektetéseket (melioráció, iparfejlesztés, iparszerű szarvasmarha-tenyésztés és kukoricatermesztés) érintő kritikákat, mondván azok az elvándorlás megállításáért tett kényszerű lépések voltak. Véleménye szerint hiába volt gazdag az Őrség természeti szépségekben és népszokásokban, ha „az Őrség lakói többnyire úgy éltek, mint a templom egeri”. Az olyan – pl. a meliorációs programot vezető egyetemi rektor által is támogatott – kompromisszumos javaslatok, amelyek például a talajjavításon átesett, termelőszoövetkezeti művelésben lévő területek kihagyásával, s csupán az egyéni gazdálkodást folytató településeken vélték megvalósíthatónak a nemzeti parkot, éppen azokat a néprajzilag értékes helységeket zárták volna ki, amihez pedig a néprajzkutatók ragaszkodtak. A szerző konklúziója, hogy az Őrség értékeire alapozott idegenforgalom nem hatna olyan kedvezően a lakosság sorsára, mint az ipartelepítés és a melioráció (POZSGAI, 1974). Más alkalommal a megyei tanács elnöke is annak a véleményének adott hangot, hogy ne állítsák meg az életet, nem a nemzeti park a legjobb módszer az Őrség értékeinek megóvásához. „Az Óriszentpéter fölött magasodó víztorony jelképnek is tekinthető, jóllehet, ez a betonépítmény nem mindenkinek tetszik, én is el tudtam volna képzelni szebbet helyette. Ma van erős középárda az Őrségben, amely kötődik e falvakhhoz. Nem hiszek a gyűrűfűi példákban, a falvak elnéptelenedésében. Nem a világ vége ez...”³¹

zési tervet kell készíteni az egész területre, s rendezni kell a tulajdonosi és birtoklási viszonyokat; a megyei építési hatóságnak ki kell dolgoztatnia az őrségi jellegű és tájba illő köz- és magánépületek tervtípusait; az iparfejlesztést elsősorban a helyi nyersanyagok feldolgozására kell építeni (pl. épületkerámia-gyártás, faárukészítés, tejfeldolgozás); a kiemelt szarvasmarha-tenyésztés eddig is megkövetelte a rétek, legelők, állandó karbantartását, ahogy az erdőgazdálkodás is figyelmet fordított az erdőesztétikára; fontos a különböző mezőgazdasági-ipari létesítmények körültekintő telepítése, tájba illeszkedő stílusa. Bulin István: Megvédjük az Őrség természeti értékeit. *Búvár*, 1974. szeptember. 271–276.

³¹ Az Őrség akarata. Már nem illik rá a gyűrűfűi példa – Munkával megtartani. *Magyar Hírlap*, 1974. december 25. 16. A dél-magyarországi Gyűrűfű település az 1960-as években kezdett elnéptelenedni a szocialista településpolitika eredményeként, amely szerepkör nélküli falunak nyilvánította, miáltal mindenféle fejlesztési lehetőségtől elesett. Lakói 1970-ben hagyták el végleg az aprófalut,

A cikkekben többször is felbukkanó, napban megcsilánló, tájidegen hidroglobusz a modernizációt szimbolizálta, míg a rezervátum-léttől való félelmet a *Ludas Matyi* című satirikus hetilap karikatúrája ábrázolta a legszemléletesebben. A rajz reflektált az Őrség idegenforgalmi infrastruktúrájának hiányosságait fókuszba állító cikk azon hasonlatára, mellyel a nemzeti park ellen tiltakozó helyeket jellemezte. „Nem akarják, hogy bedugják őket egy képzeletbeli dunsztosüvegbe és konzerválják azon a szinten, ahogyan évszázadokkal ezelőtt éltek. Az Őrség nem akar rezervátum lenni ott lent, az ország délnyugati csücskében, ők is úgy akarnak élni, ahogy mások, élvezve és kihasználva a modern kor minden áldását.”³²

A terület végül csak a tájvédelmi körzet besorolást kapta meg 1978-ban, s a civil kezdeményezések ellenére csak 2002-ben vált az ország tizedik nemzeti parkjává.



Ludas Matyi, 1975. február 6.

A regionális örökség védelme: lokális nézőpontok

Habár napjainkig tartóan a természetvédelem, és annak intézményei szabályozzák a leginkább az őrségi táji örökség védelmét és a hozzá kapcsolódó idegenforgalmat, ennek kialakításában több szereplő működött közre, amit egy máig tartó örökségesítési gyakorlatként és egyben intézményesülési folyamatként is vizsgálhatunk. Az örökség fogalma csak az 1960–70-es évektől terjedt el nyugaton, s magában foglalja a természeti mellett a kulturális javakat (HARTOG, 2006, 180–182.; LOWENTHAL, 2005). Az örökségesítési eljárás során a hagyaték (amely jóval nagyobb halmaz, mint az örökség) szelekciója valósul meg, melynek elve a saját közösség kohéziójának és azonoságtudatának erősítése (WESSELY, 2005, 19–20.), „épp aktuális identitásának intézményesítése” (SONKOLY, 2000, 48.).

Annak ellenére tartom alkalmazhatónak az örökség fogalmát analitikus kategóriaként a vizsgált korszakra és térségre, hogy az örökség szocialista koncepciója némileg más tartalommal bírt, s amelynek elemei ugyanakkor felfedezhetők a helyi hatalmi elit gondolkodásában is. Bár erőteljes kutatói figyelem irányult a kommunizmus örökségének szerepére a poszt-szocialista társadalmakban, elenyésző azoknak a kutatásoknak a száma, amelyek a kommunista országok örökség-fogalmának értelmezésével foglalkoznak, sőt – miként arra a témát vizsgáló Pablo Alonso González utal (GONZÁLEZ, 2016) – kommunista szerzőként is csak a szovjet filozófus Eleazar Baller először 1966-ban publikált könyve szolgál támpontként a kérdésben (BALLER, 1966, 1975, 49–75.).

amely az 1990-es években városi értelmiségiek kezdeményezésére ökofalukként éledt újjá. Gyűrűfű történetéről bővebben: FARKAS, 2009.

³² Radványi Barna: Őrségi Körséta. *Ludas Matyi*, 1975. február 6. 10.

A marxizmus-leninizmus eszméje a rendszer legitimitását a múlttal való szakításra alapozta, s alapvető igény volt a történelem és annak örökségen keresztüli megtestesülése kontrollálására. Az 1917-es forradalom után – a korábbi műemlékek szisztematikus lerombolása, s egy új proletárkultúra megalkotása helyett – Lenin a múlt legjobb hagyományaira, azok továbbfejlesztésére kívánta alapozni a szocializmus építését (GONZÁLEZ, 2016, 3–5.). A kulturális örökség fogalmába a harmincas évektől azonban már nemcsak a múltban, hanem az 1917-es forradalom alatt vagy azután újonnan alkotott műemlékeket is beleértették. Ez az azonnali örökségesítés – amely az idő mélysége helyett a műemlékekhez társított új értékeken alapult – egyfajta szovjet specifikumként tekinthető (DESCHEPPER, 2018, 6–7.). Arra a kommunista időszelésre reflektál, amely – a múltból táplálkozó nacionalista eszme helyett – egyfelől a forradalmi jelenre és egy folyamatosan tolódo utópiára alapozta jövő-orientált narratíváját. Baller interpretációja szerint a kommunista társadalom kiválasztja az örökséget a múltból, amelyet asszimilál, majd nyersanyagként új értékek és jelentések – a szocialista ember attitűdjének – kifejlesztéséhez használ fel, mint amilyen a kollektivitás, az internacionalizmus és a kommunista humanizmus. Különbözve így az örökség kapitalista felfogásától, amely az egyéni és kollektív identitás és emlékezet megkonstruálásában működik közre. Ebbe a sorba illeszthető az a mód is, ahogyan a hivatalos kultúrpolitika használta a parasztság megszűnésével épp közösséget veszítő népi kultúra elemeit (elsősorban a népművészetet, népdalokat és néptáncokat) ünnepélyes alkalmakon (KÓSA, 2001, 206–207.). Fontosságát alapvetően a kulturális rendezvények falusi lakosságra kifejtett propagandahatása adta (STANDEISKY, 1976, 152–155.).

Az Őrség iránt a két világháború közötti időszakról egyre jobban kibontakozó élénk néprajzi, történeti, földrajzi érdeklődést követte az ötvenes évek végétől a népi műemlékek védelmét ellátó Országos Műemlékvédelmi Hivatal, illetve a természetvédelmi értékeket felügyelő Országos Természetvédelmi Hivatal figyelme, a megyei-járási tanácsi szervek különféle elképzelései, s a térségben a hatvanas évek közepe óta aktív Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal tevékenysége. Ez az intézményesülés nyomon követhető az átvizsgált iratok – járási, megyei tanácsulési jegyzőkönyvek – alapján. Az alábbiakban e folyamatból emelek ki néhány jelenséget.

A szép táj és a friss levegő már a két világháború közötti időszakban nyaralókat vonzott a tájegység – akkor nagyobb mértékben a Rába-mente, majd az attól délebbre fekvő Őrség – néhány falvába, elsősorban a fürdőélet révén (KEVY, 2016, 837–844.). A terület formálódó idegenforgalmát azonban majd húsz évre lenullázta a kommunista diktatúra alatt kiépített határövezet. 1963-ban már Vas megye idegenforgalmi szempontból számításba vehető és jelentős területeként nevezték meg az Őrséget (és benne elsősorban Őriszentpétert),³³ majd a határövezet 1965-ös megszüntetését követően meg is kezdődött az addig elzárt terület újrapozicionálása. Az 1967-ben a kormányzat által létesített nyugat-dunántúli üdülőtérület rendezési terve ugyan nem említette a fejlesztésre

³³ MNL OL XIX-G-27. Országos Idegenforgalmi Hivatal (1955–1967). Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság adatszolgáltatása az Országos Idegenforgalmi Tanács Titkárságának, 1963. január 23. MNL OL XIX-G-27-f-21. Megyei idegenforgalmi területi fejlesztések. Vas megye idegenforgalmi fejlesztési tervjavaslata. Vas megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, 1965. március 1.

kijelölt, idegenforgalmi szerepkörrel bíró települések között,³⁴ a Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal ennek ellenére igyekezett idegenforgalmi propagandát kifejtve³⁵ növelni a szerény infrastrukturális háttérrel bíró térség forgalmát. Problémát okozott azonban, hogy a rossz közlekedési viszonyok miatt nehezen lehetett megközelíteni a térséget, alacsony volt a szálláshely-kapacitása, valamint a vendéglátó- és kereskedelmi egységek sem rendelkeztek megfelelő áruválasztékkal. Az Őrség turisztikai potenciálját az olcsó üdülési lehetőségben, valamint a természet és a műemlékek vonzerejében látták.

A járási vezetés a térségi imázs kialakítását eleinte más módon képzelte el. A változó koncepció bemutatására alkalmas az Őriszentpéteren már 1948 óta megszervezett Őrségi Napok nevet viselő, a hivatalos táji önreprezentációra lehetőséget kínáló rendezvény megszervezése, programjainak kialakítása kapcsán felmerülő elképzelések számbavétele.

1965-ben a „felszabadulás” 20. évfordulás megünneplése alkalmából, a jövő-orientált narratíva jegyében, a térség fejlődését állították a központba. A programterv szerint pl. az úttörőcsapatok az „Expedíció a jövőbe” mozgalom keretében összegyűjtik és feldolgozzák a községük gazdasági-társadalmi fejlődését tükröző adatokat (pl. villamosítás terjedése, rádiók, televíziók számának növekedése, termelősövetkezetek gépparkja, továbbtanulók számának alakulása), örsi és raj összejöveteleken foglalkoznak a községük jövőjével és fejlődési lehetőségeivel, míg a nagyobb községek a 20 éves fejlődést tükröző kiállításokat rendeznek.³⁶ 1966-ban az országos mintára megszervezett kulturális szemlét – amelyen tánc, ének, színi csoportok versenyeztek³⁷ – a színvonalasítás, valamint a művészeti csoportok tagságának elköltözése, távoli munkahelyre ingázása miatt tájjellegű napok tartásával helyettesítették. Az Őrségi mellett ekkor került be a programsorozatba a vendévidéki Nemzetiségi (Szakonyfalú), valamint a Rábamenti Napok (Csörötnék, Szentgotthárd). Továbbra is a rendezvénysorozat központi eleme maradt az öntevékeny művészeti csoportok hagyományos körzeti bemutatója, immár versenyzés nélkül, de szerepelt a programtervben színi előadás, reprezentatív író-olvasó találkozó, a helyi jellegnek megfelelő ismeretterjesztési ankét, bemutató klubfoglalkozás, szakköri kiállítás. A kulturális napokat – nevükkel ellentétben – gazdasági rendezvénynek is szánták, így a kulturális programok mellett számos

³⁴ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1030/1967. (IX. 17.) számú határozata a nyugat-dunántúli üdülőterület regionális rendezési tervének jóváhagyásáról. *Magyar Közlöny* 63. sz. 1967. szeptember 17. 479–480.

³⁵ A Savaria Tourist újfajta üdültetési akció meghonosítását indította el 1973 tavaszán Vas megye legszebb hegyi és dombvidéki tájaira. Kőszeghegyalja és az Őrség érintetlen természeti szépségeit a „csendes üdülés falun” című akcióval hirdették a nyugodt pihenésre vágyóknak, melynek keretében a vendégeket parasztházakban fogadták és házi kosztal látták el, s melynek részleteiről falugyűléseken egyeztettek a szakemberek. *Magyar Nemzet*, 1973. április 21. 6.

³⁶ MNL VAML XXIII. 301. a. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1965. február 4. Beszámoló az 1965. február 4-i végrehajtó bizottsági ülés „A felszabadulás megünneplésére és a Kulturális Szemlére való felkészülés” c. napirendi pontjához.

³⁷ A kultúrversenyek rendszerét az 1950-es évek elejétől szervezték meg. Fontos szerepük volt a kultúrforradalom kiteljesítésében és a politikai propaganda erősítésében, miközben az amatőr társulatok fellépései hatalmas nézőközönséget vonzottak. A Kulturális Szemléket hagyományosan valamilyen jelentős eseményhez, évfordulóhoz kötve rendezték meg a KISZ és a népművelési szervezetek (HALÁSZ, 2013, 67–88.).

mezőgazdasági ismeretterjesztő előadást tartottak, a szakszövetkezetek segítségével célzó növényvédőszer- és gépkiallítást szerveztek, és itt népszerűsítették pl. a talajjavítási munkákat is, valamint különféle sportversenyeket, sportbemutatókat is rendeztek.³⁸ Az egyes településekhez kapcsolódva – az eseményhez időzítve – a hagyományok gyűjtését is megszervezték.

Az Őrséget a hagyományain keresztül reprezentáló megközelítés ekkoriban még nem élvezett egyöntetű támogatást a járási tanács vb. tagjai részéről. Az őrségi kulturális napok alkalmával 1967-ben a Magyarszombatfai Kerámiagyár által készített emléklakett felső része a szalafői kástut (gabonataroló épület) ábrázolta, mint a járás jellegzetes műemlékét. A tanácstagok közül azonban többen nem értettek egyet ezzel a választással, mivel meglátásuk szerint „bizonyos mértékig erőltetik a hagyományokat”, pedig inkább a fejlődési lehetőségeket kellene az embereknek megmutatni, az emléklaketten keresztül is; a régit és az újat kellene szembeállítani.³⁹ Fontosnak tartották ugyanakkor az Őrség propagálását, amelyhez az alábbi ötletek születtek: képes album kiadása, színes diafilm, tévéfilm készítése; egy író felkérése darab írására, amely a jövőbe mutatóan feldolgozná az Őrségben végbement nagy fejlődést.⁴⁰ 1970-ben Moldova György írt országos hatású, azonban inkább a problémákra, visszasságokra koncentrálnó riportkönyvet (MOLDOVA, 1987).

A korábbi évekkel összevetve 1966-ban már a rendőrség is érezte, hogy „az idegenforgalom nagyon megnövekedett, naponta 10-15 fő érkezik a járásba. Tapasztalható részükről bizonyos propagandisztikus megnyilvánulás.”⁴¹ 1970 őszén a Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal becslése szerint az éves forgalom már néhány száz főre tehető. Értékelésük szerint kihívást jelentett – szállodák hiányában – a turisták elszállásolása, amit ún. fizetővendég szolgálat megszervezésével próbáltak áthidalni, ami magánszállások bevonását jelentette. Ötleként felmerült, hogy a lakatlan vagy olcsó népi műemlékeket a turisták számára vendégháznak lehetne átalakítani, illetve műteremnek, nyaralónak hasznosítva lehetne eladni. Ekkor már országos napilapokban hirdették az őrségi olcsó üdülési lehetőségeket. Az idegenforgalmi szakember úgy vélte, jó a véleményük az üdülésről az idelátogatóknak. „Egyetlen észrevételük, hogy nem járhatnak

³⁸ MNL VAML XXIII. 301. a. A Szentgotthárdi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának ülése, 1966. február 5. Beszámoló az 1966. február 5-én tartandó VB ülés „Tájélelő kulturális bemutató rendezvények előkészítése” című napirendi ponthoz. Uo. Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1967. március 3. Jelentés a tájlelő kulturális rendezvények előkészítéséről 1967. évben.

³⁹ Borbély Sándor e gondolkodásmóddhoz hasonlót tapasztalt, amikor egy kárpátaljai falumúzeum kiállítási struktúrája kapcsán a történelmi múlt konstrukcióját vizsgálta. A múzeumi kiállításban a hangsúly a kommunizmus építésének sikereire helyeződött, míg az ezt megelőző, őskortól kibontakozó, lassan változó időszakot alárendelt szerepben jelenítették meg, miközben szimbolikusan leértékelték a lokális múltat és vele a háború előtti paraszti életformát is (BORBÉLY, 2016, 204–217., 223.).

⁴⁰ MNL VAML XXIII. 301. a. Uo.

⁴¹ MNL VAML XXIII. 301. a. A Szentgotthárdi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1966. augusztus 5. Közrend, közbiztonság helyzete, az önkéntes rendőrcsoportok munkája. BM Határőrség és a lakosság kapcsolata.

szabadon kirándulni, mert lépten-nyomon a határőrizeti szervek igazoltatásába ütköznek. Ezt főleg Óriszentpéteren, Hegyhátszentjakabon üdülők sérelmezték.”⁴²

A járási vezetés 1970-ben – a Vas Megyei Tanács nem sokkal korábban elfogadott határozata nyomán⁴³ – már fontos feladatként határozta meg, hogy a műemlékek, múzeumok, természetvédelem, idegenforgalom fejlesztését társadalmi ügyé kell tenni. Ekkor már elkezdődött a vasi múzeumfalú létesítése, és Szalafőn a pityerszeri porták múzeumi felvásárlása, amely lendületet adott a helytörténeti gyűjtemények ügyének is. A járási tanács változtatni kívánt a helyi – többnyire pedagógusok magánkezdeményezésére meginduló – múzeumi munka gyakorlatán, mely szerint a gyűjtőmunka egyrészt tervszerűtlen, másrészt mindenütt elhelyezési gondokkal küzdött. Szorgalmazták a nagyobb méretű mezőgazdasági eszközök (pl. faeke, fatengelyes taliga, szövőszék, szőlőprés stb.) gyűjtését, félve attól, hogy később erre már nem lesz mód, és nemcsak az enyészet miatt. Miként fogalmaztak: „Élelmes pestiek »felfedezték« az Őrséget, ha nem vigyázunk rövid idő alatt teljesen kifosztják. Akkor aztán már emlékek hiányában csak beszélhetünk az Őrségről, de az ott hajdan élt emberek életével kapcsolatban semmi tárgyi bizonyítékot nem tudunk felmutatni.”⁴⁴ A megoldást célzó javaslatok között szerepelt három jelentősebb tájjellegű, néprajzi gyűjtemény létrehozása (Körmennd, Szentgotthárd, Óriszentpéter), míg más településeken iskolai szertár jellegű gyűjtemény megvalósítását látták ésszerűnek. A tanulók bevonását célozta a tanév valamely hónapjának múzeumi nappá nyilvánítása, melynek során felkutatnák a még létező muzeális értékeket. Tervbe vették a járás műemlékeiről összefoglaló képeskönyv kiadását, illetve diafilm készítését (utóbbi az 1945 óta eltelt időszak újabb létesítményeit is dokumentálta volna), valamint a folklórköltés (népdalok, rigmusok, szokások, szólások, mesék stb.) magnószalagra rögzítését, s nagyobb hangsúlyt szántak a propagandában annak, hogy az Őrség önálló néprajzi terület.⁴⁵

A védettség alatt álló természeti értékek – miként az 1970-es tanácsi beszámoló értékelte – ekkor jórészt még a helyi lakosság, s a községi tanácsok előtt is ismeretlenek voltak, ennek tulajdonították a védett „idős jegenyefák” kitermelését. Miként fogalmaztak az egyik ülésen, akkor számíthatnak érdeklődésre, ha dokumentálva vannak

⁴² MNL VAML XXIII. 226. a. Körmenndi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1970. szeptember 4. Műemlékek, múzeumok, természetvédelem helyzete a járásban.

⁴³ MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1969. november 18. Vas megye Tanácsa rendelettervezete a műemlékek /népi műemlékek/ fokozott védelméről.

⁴⁴ MNL VAML XXIII. 226. a. Körmenndi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1970. szeptember 4. Jelentés a múzeumok, gyűjtemények helyzetének vizsgálata során szerzett tapasztalatokról. A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztályának előadója szerint a népi eszközök, felszerelések felvásárlása ekkor országszerte jelentkező probléma, azonban mivel jogszabály nem tiltja a gyűjtést, nem tudnak ellene tenni. MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1970. október 20. Beszámoló a múzeumokról. A nemzetiségi községekben is elindult a régi használati tárgyak és termelőeszközök gyűjtése, ám a gyűjtőmunka szakszerű megszervezése még megoldatlan feladat volt. Szintén problémaként jelentkezett a régi tárgyak elvitele, melyben a magyarországi mellett szlovéniai gyűjtők is részt vettek. MNL VAML XXIII. 52. a. Vas megyei Tanács Végrehajtó Bizottsági ülése, 1975. július 2. A nemzetiségi lakosság helyzetére vonatkozó megyei határozatok végrehajtásáról.

⁴⁵ MNL VAML XXIII. 226. a. Körmenndi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1970. szeptember 4.

és hozzáférhetőek az értékek. Pl. meg kell jelölni a területeket és a hozzájuk vezető utakat. Szükségesnek vélték továbbá a helyi műemlékeket és védett természeti értékeket ábrázoló képeslapok megrendelését a Képzőművészeti Alaptól, ezenfelül emléktárgyak gyártását, melyben a helyi kerámiagyárnak szántak szerepet. Mint kiderült, a nagy fazekas-hagyományokkal bíró Magyarszombatfán működő, exportra is gyártó kerámiagyár 200 féle zsúrizett terméke közül egyik sem volt őrségi jellegű. Legkelendőbb terméke a számos korabeli cikkben giccsként kárhoztatott, cilindres kacsát formázó asztali lámpa volt. Emiatt előbb fazekas kisiparosokra bízták az őrségi jellegű emléktárgyak elkészítését, amelyek zsúriztetése után megkezdődhetett azok sorozatgyártása és vendéglátóipari, valamint kiskereskedelmi egységekben történő forgalmazása.⁴⁶

A megőrzés előtérbe kerülése, felértékelődése nemcsak a tészekkel kapcsolatban okozott konfliktust, ugyanis az építészeti örökség megóvása és a házaikat modernizálni vágyó helyi lakossági igények mentén is nézetkülönbségek alakultak ki. A népi műemlékek nyilvántartása az 1950-es évektől fokozatosan történt meg, s mivel többnyire nem lehetett őket a kor színvonalának megfelelően modernizálni, a legtöbbjük lakatlanná vált vagy a védelem ellenére is bontásra, átalakításra ítélték. A műemlékvédelem ezert úgy vélte, hogy csak közművelődési célokat szolgálva, múzeumi kezelésben vagy üzemeltetéssel biztosítható a helyszínen eredményes fenntartásuk, illetve ennek nehézségei folytán szabadtéri néprajzi múzeumba történő áttelepítésükkel vagy műemlék együttesként való megóvásukkal lehetséges megőrzésük (BÁRDOSI, 1977, 354–355.; TÓTH, 1966, 92.). Anyagi fedezet hiányában csak Szalafőn próbálták megőrizni a szeres településszerkezetet, ahol kevésbé volt jellemző az utcásodás folyamata, és nem befolyásolta lényegesen a településképet az országos átlagtól alacsonyabb mértékben lebontott lakó- és gazdasági épületek hiánya, továbbá a kockaházak megléte sem volt még zavaró mértékű. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal szerint hatósági és mérnöki beavatkozásra nem az épületek elrendezése kapcsán, hanem a modern és tájba illő lakóházak tervezésénél, kivitelezésénél van szükség, amely amellett, hogy kielégíti a lakók mai igényét, nem zavarja a település szerkezetét, a tájkép összhangját (BÁRDOSI, 1977, 357–358.).⁴⁷

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium rendelkezése nyomán már 1967-ben létrehozták a Megyei Tanácsok Építési Osztályai a Magántervezői Szakértői Bizottságot a kulturált lakásépítés és a rendezettebb községkép kialakítása érdekében, ugyanakkor járási szinten elégedetlenek voltak a helyi építési kultúra fejlesztésével, s 1970-ben vita bontakozott ki a sátor tetős és tűzfal (oromfalas) építkezés kapcsán. A jegyzőkönyvek alapján úgy tűnik, hogy az építési hatóság valamiféle tiltással élt a sátor tetős házak építésénél és a táj jellegű oromfalast preferálta, azonban a tanácsstagok egyet nem értése miatt felülvizsgálták ezt a gyakorlatot. Míg a körmendi járás számára szimplán egy korszerű családi ház, addig az őrségi települések számára az őrségi táj jellegébe illő

⁴⁶ MNL VAML XXIII. 226. a. Körmendi Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1971. január 22. 1971. január 15/1970. vb. számú határozat. A népi iparművészet korabeli szerepéről, a zsúrizés, valamint a tudásátadás folyamatáról bővebben: AMENT-KOVÁCS, 2019; CSEH, 2019.

⁴⁷ A műemlékvédelem és benne a népi műemlékek szocialista kori történetéről bővebben lásd: HARLOV, 2016.

korszerű családi ház terveinek elkészítésére kérték fel a járási építési hatóságot, amit a magánházak építőinek kell ajánlaniuk, állami beruházásban pedig kötelezően alkalmazniuk.⁴⁸

A korszerűbb falukép kialakulását a falvak általános rendezési terveinek megalkotásával is elő kívánták segíteni. A Körmenti Járási Tanács 1970-es helyzetértékelése szerint még csupán néhány község rendelkezett ilyennel, azonban ott, ahol volt, a lakosság is jobban képben volt az építkezéssel kapcsolatos követelményekkel. Szalafő rendezési tervét 1975-ben készítették el, melynek felelőse az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség volt. Ez alapján nem engedélyezték a községben sem a lapos tetős, illetve emeletes házak, valamint a tömör kerítések építését, sőt kavics, homok és egyéb anyag tárolását is csak a tervben kijelölt helyen engedélyezték. A tájvédelmi körzet megalkodását követően már a Természetvédelmi Hivatal is illetékessé vált a belterületek kezelésében, s előírta, hogy a településeken az épületek külső megjelenésében a táj jellegének megfelelő építészeti formákat kell alkalmazni, elő kell segíteni a műemlékileg és faluképileg értékes épületek fennmaradását, továbbá törekedni kell Apátistvánfalva, Óriszentpéter és Szalafő hagyományos építészeti jellegének megőrzésére, melyhez a hivatallal egyeztetett rendezési tervet kell készíteni.⁴⁹

Összegzés

Az Őrségi Nemzeti Park, illetve elődje, a tájvédelmi körzet területén fekvő települések egyfajta zárványként konzerválódtak a kedvezőtlen határ menti fekvés, a rossz mezőgazdasági adottságok, valamint a településszerkezetből fakadó fejlesztési nehézségek miatt. Az 1960-as évek közepétől a megyei, járási hatalombirtokosok az országos mintákat fáziskéséssel követve próbálták megvalósítani a szocialista modernizációként értelmezett folyamatokat, melynek legfőbb elemei néhány központi település iparfejlesztése és a kollektivizált mezőgazdaság fokozatos bevezetése voltak. Utóbbi a tulajdonviszonyok megváltoztatása mellett a nagyüzemi gazdálkodás kialakítását célozta, melyhez szorosan kapcsolódott a térség – az ötvenes évek sztálinista gyökerű természetátalakítási terveihez hasonló – nagyszabású talajjavítási programja. Épp ez a viszonylagos, de változni látszó érintetlenség – az egyéni paraszti gazdálkodás jellegzetes módja miatt kialakult tájkép és természeti értékek, a néprajzi sajátosságok – emelte a vidéket az 1960-as évek második felétől egyre jobban kibontakozó, s intézményileg is erősödő természetvédelmi törekvések terepévé, mely idővel integrálta a műemlékvédelmi és idegenforgalmi megfontolásokat is. A nemzeti parkká alakítási tervek országszerte hasonló nehézségekkel küzdöttek. A táj-

⁴⁸ MNL VAML XXIII. 226. a. Körmenti Járási Tanács VB ülési jegyzőkönyve, 1970. december 23. Előterjesztés a Körmenti Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága ülésére az építési és közlekedési csoport munkájáról. 1971. január 22. 11-15/1971. vb. számú határozatok.

⁴⁹ Az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal elnökének 4/1978. OKTH számú határozata az Őrségi Tájvédelmi Körzet létesítéséről. *Tanácsok Közlönye*, 1978, 27, 22, 548. A nemzeti park tervei továbbra is konfliktusokat generálnak a helyi lakosság körében, erre friss példaként lásd: MÉSZÁROS, 2019, 243–245.

és környezetvédelmi szempontok a megőrzésre helyezték a hangsúlyt, ami óhatatlanul érdekellentétekhez vezetett a termelőszövetkezetekkel, szakszövetkezetekkel – melyeknek figyelembe kellett venniük az előírásokat, valamint a házaikat modernizálni vágyó helyi lakossággal is. Habár nemzeti park helyett csupán tájvédelmi körzet létesítését sikerült elérnie végül a Természetvédelmi Hivatalnak, megfigyelhető, hogyan változott a hatalmi elit haladást középpontba emelő jövő-orientált narratívája, s nyert gondolkodásában fokozatosan teret a lokális – természeti és kulturális – örökség.

Irodalom

AMENT-KOVÁCS Bence

2019 Házipari és népi iparművészeti szövetkezetek a második világháború utáni Magyarországon. *Honismeret*, XLVII, 3, 17–23.

ARADI Csaba

2016 Első nemzeti parkunk születése. *Debreceni Szemle*, 24, 3, 229–240.

BALLER, Eleazar

1966 *Socialism and the Cultural Heritage*. Moscow, Novosti Press.

1975 *Szocializmus és kultúra*. Moszkva, Novosztyi Sajtóügynökség Kiadója.

BALOGH Róbert

2016 A Program for Afforestation: Sovietisation, Knowledge and Work in Hungary, 1949–1959. In: RADU, Sorin – BUDEANCA, Cosmin (szerk.): *Countryside and Communism in Eastern Europe: Perceptions, Attitudes, Propaganda*. 335–366. Berlin, LIT Verlag.

BÁRDOSI János

1977 A népi műemlékek mentési módszerei, eredményei és tanulságai Vas megyében. *Életünk*, 15, 4, 353–366.

BERNÁT Tivadar – ZOLTÁN Zoltán – KULCSÁR Dezső

1973 *Az Őrség és a Vendvidék társadalmi-gazdasági adottságai és fejlesztési lehetőségei*. Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajz- és Regionális Gazdaságtani Tanszék.

BORBÉLY Sándor

2016 A szovjet politikai diktatúra által konstituált történeti múlt. A lokális időtapasztalat intézményes átalakítása Kárpátalján az 1960–1980-as években. *Múltunk*, 61, 2, 188–224.

BORVENDÉG Zsuzsanna – PALASIK Mária

2015 *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon, 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó.

CATSADORAKIS, Giorgos

2007 The Conservation of Natural and Cultural Heritage in Europe and the Mediterranean: A Gordian Knot? *International Journal of Heritage Studies*, 13, 4–5, 308–320.

CSEH Fruzsina

- 2019 Lokális tárgyalás mint nemzeti örökség. Az örökségképzés stratégiai a hőveji varrott csipke és a szegedi papucs példáján. In: BORBÉLY Sándor – ISPÁN Ágota Lídia – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore XXXVI*. 27–49. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet.

DANKÓ Imre

- 1982 Termelőszövetkezet. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 5. 266–268. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DESCHEPPER, Julie

- 2018 Between future and eternity: a Soviet conception of heritage. *International Journal of Heritage Studies*. DOI: 10.1080/13527258.2018.1467949

DOOLITTLE, Amity A.

- 2007 Fortress Conservation. In: ROBBINS, Paul (szerk.): *Encyclopedia of environment and society*. 704–705. Thousand Oaks, Sage Publications.

FARKAS Judit

- 2009 „Meghalt Gyűrűfű – éljen Gyűrűfű!” Egy jelképpé vált falutörténet (újra) hasznosítása. *Tabula*, 12, 1, 75–94.

GONZÁLEZ, Pablo Alonso

- 2016 Communism and cultural heritage: the quest for continuity. *International Journal of Heritage Studies*. DOI: 10.1080/13527258.2016.1184701

HAILS, Chris

- 2007 The Evolution of Approaches to Conserving the World’s Natural Heritage: The Experiences of WWF. *International Journal of Heritage Studies*, 13, 4–5, 365–379.

HALÁSZ Csilla

- 2013 *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára.

HANN, C. M.

- 1980 *Tázlár: a village in Hungary*. Cambridge, Cambridge University Press.

HARLOV Melinda

- 2016 Műemlékvédelem, kapocs a világgal. *Múltunk*, 61, 4, 113–135.

HARTOG, François

- 2006 *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest, L’Harmattan – Atelier.

ISPÁN, Ágota Lídia – BABAI, Dániel – MÓD, László – ULICSNI, Viktor – MÉSZÁROS, Csaba

- 2018 Complex Ethnographic Research Methods for the Study of Protected Areas and Border Communities at the Slovenian–Hungarian Border. *Acta Ethnographica Hungarica*, 63, 2, 471–500.

JOSEPHSON, Paul

- 2016 The Stalin Plan for the Transformation of Nature, and the East European Experience. In: OLŠÁKOVÁ, Doubravka (szerk.): *In the Name of the Great*

Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and its Impact in Eastern Europe. 1–41. New York – Oxford, Berghahn.

KEYVY Albert

2016 A turizmus története az embert becsülő Őrségben és környékén. In: BARTHA Dénes (szerk.): *Az Őrségi Nemzeti Park* II. 828–871. Szülőföld Könyvkiadó.

KOVÁCS-MESTERHÁZY Zoltán

2016a Termelészövetkezetek az Őrségben. In: BARTHA Dénes (szerk.): *Az Őrségi Nemzeti Park* II. 635–645. Szülőföld Könyvkiadó.

2016b Talajjavítás az Őrségben. In: BARTHA Dénes (szerk.): *Az Őrségi Nemzeti Park* II. 646–651. Szülőföld Könyvkiadó.

M. KOZÁR Mária

1994 A magyarországi szlovének demográfiai sajátosságai. In: KOVACSICS József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája 1910–1990. Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai.* 333–338. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

LOWENTHAL, David

2005 Natural and cultural heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 11, 1, 81–92.

MAGYAR Zoltán

2013 *Őrségi mesék és mondák.* Budapest, Balassi Kiadó. /Magyar Népköltészet Tára XV./

MAJTÉNYI György

2009 *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban.* Budapest, Nyitott Könyvműhely.

2010 Egy ember a megyéből. Gonda György Vas megyei tanácselnök portréja. In: VALUCH Tibor (szerk.): *Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990.* 180–198. Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város.

2016 Between Tradition and Change: Hunting as Metaphor and Symbol in State Socialist Hungary. *Cultural and Social History*, 13, 2, 231–248.

MÁTHÉ Sándor

1972 Meliorációs munkák 4 mezőgazdasági termelészövetkezetben. *Vasi Szemle*, 26, 4, 541–547.

MÉSZÁROS Csaba

2015 A kvalitatív kutatás esélyei a magyar–osztrák–szlovén hármashatár térségében. In: TURAI Tünde (szerk.): *Hármashatárok néprajzi értelmezésben.* 73–84. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2019 Flexible boundaries at the Slovenian Raba Region. The story of two infrastructure developments. *Traditiones*, 48, 1, 233–250.

MOLDOVA György

1987 *Az Őrség panasza.* Budapest, Magvető.

PÉTERI György

2010 Nomenklatura with Smoking Guns: Hunting in Communist Hungary's Party-State Elite. In: CROWLEY, David – REID, Susan E. (szerk.): *Pleasures*

- in Socialism. Leisure and Luxury in the Bloc.* 311–343. Evanston, Illinois, Northwestern University Press.
- PÓSFAL H. János
1974 Rezervátumok. *Életünk*, 12, 5, 436–443.
- RAB Nóra – SZAMOS Rudolf – FÁBIÁN Gyula
1967 Őrségi napló. Magyar táj – életközelenben. *Kortárs*, 11, 5, 802–815.
- RAKONCZAY Zoltán
1975 A magyar természetvédelem helyzete és távlati programja. *Állattani Közlemények*, 62, 1–4, 91–95.
2009 *A természetvédelem története Magyarországon. 1872–2002 (130 év)*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
- SONKOLY Gábor
2000 A kulturális örökség fogalmának értelmezései és alkalmazási szintjei. *Régió*, 11, 4, 45–66.
- STANDEISKY Éva
1976 Adalékok a Magyar Kommunista Párt falusi politikájához (A Szabad Föld Téli Esték mozgalom). *Párttörténeti Közlemények*, 22, 2, 144–167.
- TÓTH János
1966 A népi műemlékek és faluképi együttesek védelme Vas megyében. *Vasi Szemle*, 20, 1, 91–103.
- WESSELY Anna
2005 A kulturális örökség fogalmának változásai. In: GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. 19–23. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Akadémiai Kiadó.
- ZAGYVA Tibor
1998 Az Őrség és a Vendvidék természeti értékei. *Kapu*, 10, 9, 25–26.
- YAKUSHEVA, Natalya
2017 *Parks, Policies and People: Nature Conservation Governance in Post-Socialist EU Countries*. /Södertörn Doctoral Dissertations 136./ Stockholm, Södertörns högskola.

ÁGOTA LÍDIA ISPÁN

THE CHANGING IMAGE OF THE ŐRSÉG.
SOCIALIST MODERNIZATION AND NATURE CONSERVATION

The settlements located in the territory of the Őrség National Park and its predecessor, the protected landscape area, have been conserved as a kind of enclave due to their unfavorable location in the borderlands, poor agricultural conditions, and development difficulties arising from the settlement structure. From the mid-1960s, the county and

district authorities – following the national patterns with a certain delay – sought to implement the processes interpreted as socialist modernization, the main elements of which were the industrial development of several central settlements and the gradual introduction of collectivized agriculture. Besides changing ownership patterns, the latter was aimed at establishing factory farming, which was linked to the region's large-scale land improvement program. It was this relative, but seemingly changing, integrity – the landscape and natural values that developed by way of characteristic individual peasant farming methods and ethnographic peculiarities – that elevated the region into the domain of nature conservation efforts that have been unfolding and institutionally supported from the second half of the 1960s, which over time has also integrated historic preservation and tourism considerations. In addition to presenting different ideas, the study examines the people that shaped these plans, the conflicts that accompanied them, and finally the way the natural environment and local traditional folk culture became protected in the midst of socialist modernization efforts across the country.